

Jidiš-raamatutest Eestis ja Pajensonist.

[Lühendatud variant. Vahelejäetud tekst on märgitud (.....). MR]

Tartus hakkas mul valutama hammas. Daugavpilsist pärit loomaarstiteaduskonna tudeng [Ruven Sirovinski, hiljem pealoomaarst Jeruusalemmas] juhatas mind hambaarst Jakob Pajensoni juurde Rüütli tänava ja Raekoja platsi nurgal. Pajenson oli Riist pärit väga haritud ühiskondlikult aktiivne inimene, kes on põhjalikult lugenud Euroopa filosoofiat saksa keeles ja ilukirjandust ka vene ning jidiši keeles. Ta osales „Vene Demokraatliku seltsi“ teatrilasest amatöörtegevusest. Kui tutvusin temaga, oli see „vene lõik“ Tartus juba üldiselt minevikus. Ta oli Juudi autonoomia halduse asutav liige, võitles koolide organiseerimise eest, nimelt jidiši, mitte aga heebrea keeles, kuigi ta kitsast „bundist“ polnud.

Hambaarst hakkas mulle seletama minu hambavalu põhjust laimatus jidiši keeles, mis oli Tartus ja vist Eestis üldse haruldane. Ma ütlesin talle, et hammas huvitab mind ainult sedavõrd, kui see valutab minu suus. Ta ütles: „ahaa“ olete siis kitsas eriteadlane. Hakkas pärima mida õpin, kas ma jidiši kirjandust tunnen jms. Tõtt öelda, ma uuemat kirjandust siis ei tundnud. Ta läks ootesaali, tõi kapist paar raamatut ning seletas, miks ma peaksin neid lugenud olema.

Sain teada, et ta on rajanud jidišikeelse kirjanduse levitamiseks ühingu „Licht“ (valgus) ja selle raamatukogu. Ta jälgis uudiskirjanduse nimekirju, pidas sidet kirjastustega Poolas Tellis raamatuid ja

pani tuttavaid juute, eriti üliõpilasühinguid, ostma raamatuid, et sellega toetada kirjanikke ja levitada eesti juutide seas jidiši kultuuri. See tegevus väärus tunnustust ja kiitust, sest polnud ä r i, vaid väga isiklik eriharrastus. Nii mõnigi juudi kirjanik välismaalt käis Pajensoni juures külas, nt Itzig M a n g e r. Ei saa öelda, et talle oleks pälvinud erilise austuse selle eest. Juutide keskel hinnatakse inimese teeneid alles peale surma. Antud juhul pole enam neidki, kes seda teeks.

Juudi raamatukauplust Eestis polnud, lähim ja suurim oli Riias, Seresevski oma ja Daugavpilsis hr. Mirmani äri. Aga seal olid müügil rabide teosed, kommenteeritud piiblid, palveraamatud (mahzor, sidur), kalendrid, kooliõpikud, natuke ilukirjandust heebrea keeles ja vahaküünlad... Tänu Pajensonile kogunes Tartus ja Tallinnas rohkesti juudi kirjandust saksa ja jidiši keeles, palju rohkem kui Lätis, kus elas mitmekordselt rohkem juute. Riias ilmusid mitu päevalehte, igasuguste parteide häälekandjaid, nt „Frimorgen" ja „Morgenpost", Kaunasel „Jidiše stime" jt, kus leidis informatsiooni eesti juutide kohta, et värvata lugejaid. Jidiši raamatuid trükiti Poolas, Wilnos ja Varssavis, Rumeenias, vähem Ühendriikides ning Lõuna-Ameerikas, ka N. Liidus, kust veidra kirjakeele reformi ning päälesunnitud tsensuuri tõttu nad välismaale ei levinud, pidid aga propagandistlikel kaalutlusel ilmuma.

Jidiši raamatuid tellis ja levitas Eestis üksinda Pajenson. Hakkasin tema juures uudisteoseid lugema, peatselt elasin sellesse kirjandusse sisse, keelt ju oskasin. Pajensoni mõju, näiteks oivaliste juudi naljajuttude (vits) [vt. Eesti Rahvaluule Arhiivis „Juudikogu"] levitamisel, aga ka tõsiste ühiskondlike vabameelsete vaadete tutvustamisel, oli üldse väga suur, sest Pajenson oli sõbralik, populaarne laia haardega isiksus Eestis.

Minule olid tema alati sisukad vestlused hambaarsti kabinetis väikse kirjutuslaua või söögitoas suure laua man väärtuslik põhjalik „privatissimum". Kriitiliste loengutega nt uue teose kohta esines ta harva, hariduse ja huvi poolest võrdseid kuulajaid leidis vähe. Artikleid ta kahjuks ei kirjutanud, pidas aga tõsist kirjavahetust, telefoni tal polnud.

Sain korterist alumise sissekäigu võtme, et võiksin teisele korrusele igal ajal tulla külla. Kui ma ei ilmunud 2-3 päeva öhtusöögiks, eriti laupäeval, siis saatis Pajenson mulle käskjala [Dunajev] kaudu kirja, mis ei ole säilinud. Vist olin ma temale ainsaks parajaks kaasvestlejaks, sest muud juudid Tartus olid oma rahva kultuuri alal väga kehvad. Ühe sõnaga, sain nagu perekonna liikmeks. Tal oli väga intelligentne abikaasa ja kaks tüdruku, vanem Schulamit käis saksa gümnaasiumis, palju noorem Joelit [nimi oli antud Jeruusalemma näitleja auks, kes parajasti David Vardiga esines Tartus „Bürgermusses", mina nägin nende kunsti Daugavpilsis] õppis eesti tütarlaste koolis. Õdedele sain vanemaks vennaks [hüüdnimega „Avimelehh", naljalaulu järgi, mis Laamile meldis]. Vesteldes perega puhastasin osavalt vürtskilusid kõigile, {Jooli, kasvult väike, oli veel algkooli õpilane, ta istus meeeldi ratsu minu jalal ja torkas minu kõrva sisse kõrt, et proovida kui kaua võiksin seda rahulikult taluda. Tast on muide saanud tubli kõrvaarst. Olin esimene, kes teda kutsus kondiitripoodi piima jooma, {muidu oli Tartu kooliõpilastele käimine üksinda päris kohvikus ka päeval, eriti ilma vanema saatjata, keelatud}.

Kuna juudi kool, mille eest võitles selle loomisel Pajenson, teda ei rahuldanud, siis võeti tütreile eraviisi õpetaja jidiši kirjaoskuse jaoks. See oli tüüpiline vastuolu. Jidiši & heebrea eraldi osakondades ühises juudi keskkoolis oli vähe õpilasi, vaatamata sellele oli õppetöö nõrk, mis soodustas (nüüd moodsalt öeldud) "lõimimist", s.o. assimilatsiooni, või integratsiooni), tegelikult aga vaid inimeste kultuurilist lähenemist Eesti vabariigis

eesti keele kaudu. {Sõna „goj, goje = muulane, Pajensoni leksikonis - vist eesti juutide keskel üldse - ei esinenud}. Lätis ja Leedus oli olukord vastupidine: riigikeeled jäid seal juutidele enamasti võõrkeelteks, milles paljud muulased olid kirjaoskamatud. {Inimeste eristamiseks kasutati seal etnonüüme, rahvuste nimetusi - *a dajts, a lett, a polak, a terk*. Eestlast nimetati iidsest tsaariajast „hnon“, vist venekeelsest *tšuhhon*. Sotsiaalne seisuslik talurahva üldnimetus oli *pojer < Bauer*, heebrea mitmus *pojerim*. „Mõisniku“ või „aadli“ jaoks Eestimaal terminit polnud, (nagu muide „saks“ tähendab eesti keeles nii etnonüümi kui ka aadliseisust). Aga Leedus ja Poolas nimetati „mõisnikku“ heebrea sõnaga *porits*, mitmus *pritsim*. Selle üle tasuks vaeva kultuuriloolastel mõelda.} Muide, abielusid juutide ja eestlaste vahel sõlmiti EVs väga harva, ent sugugi mitte erineva usukuuluvuse pärast, vaid pigemini erineva sotsiaalse seisundi tõttu, oma osa oli poliitilistel kaalutlustel. Segaabielud levisid Eestis sovetiajal lihtsustavate ja ühtlustavate tendentside mõjul. Juudi kogukonnal oleks eriti kasulik seda sotsiaalpsühholoogilist nähtust põhjalikult uurida ja tulemusi avalikult arutada. Asi vääriks Baltimaade ühise erikonverentsi tähelepanu...

Kahjuks oli Pajensonil vähktõbi. Kui puhkes sõda, hoolitses tema väimees Miša Sverdlov, (kes oli Tartu komnoorte organisatsiooni esimene „esimene sekretär“) selle eest, et tema perekond saadetak aegsasti juunikuu lõpul tagalasse laevaga Pihkva poole. Jakob Pajenson ei läinud kaasa, olles veendunud, et varsti sureb, ta ei tahtnud olla perele teekonnal tüliks...

Kui 2. juulil 1941 sain ülikoolist ajutise tunnistuse õpingute lõpetamise kohta, läksin Jakobi poole, ta istus oma paadis Kivisilla läheduses. Ta oli teatavasti ebajuutlikult kirglik kalamees. Ta andis minu kätte õnge, ja kohe tõmbasin veest korraga kaks kilu. Ta ütles, et see on väga hea omen. Jätsin teda jumalaga ning kohe külastasin närvihaiguste arsti Moše Lapidust (kes mu isa tundis Daugavpilsist) ja ta naist, nad pakkisid parajasti kohvleid ärasõiduks tagalasse, ta töötas siseministeeriumi polikliinikus ja oli seetõttu määratud evakueerimisele. Ta kinkis mulle ülejäänud satsi metallist peekreid ja soovitas need pandimajja viia, sest mul oli väga vähe raha. Pikaajalise tudengina (ta oli sunnitud katkestama õpinguid, et abistada väga vaest perekonda Dagdas] oli ta alati majanduslikult hädas. Ta oli ainuke, kes mõtles sellele, kuidas sovetlikes tingimustes pean tööta toime tulema... {peale sõda sain teada KGB ohvitserilt, kes mind üle kuulab, et Lapidus elab ja töötab endiselt arstina polikliinikus, mõistagi oli neil juttu minust. Kui sain vabaks, andis ohvitser Tšelnokov mulle Lapiduse aadressi Tallinnas. Ma hoidusin siis ja ka hiljem sõjaeelsetest tuttavatest, lihtsalt ei tahtnud neid kompromiteerida, sest olin ju kahtlane, sest jäin Eestisse ja imekombel ellu. Aga Lapidusega kohtusin, jäin tema

soovil ööbima, ta oli teadlik, et mind peeti kinni ja sain vabaks, võib olla on tema tunnistus minu kohta etendanud positiivset osa. Ta oli erakordselt aus, kogenud mees ning - nagu peatselt selgus - ka julge, vaatamata sellele, et teenis KGB polikliinikus. Ta rääkis oma pettumusest sotsialismis, kui koges Venemaa reaalsust. Saime uuesti sõpradeks, „Vereinis” - meie „akadeemilises seltsis” - oli ta vanim liige: Moše I. Seltsimees jurist tallinlane Seer (kes oli sots, järelikult peeti NSVL vaenlaseks, ja kuigi sünnilt haige jalaga, oli küüditatud Siberisse ja viibis laagris kuni sõja lõpuni) oli Moše II. Aga tartlane Sverdlov, kes oli põllumajanduse tudeng, sest tahtis esialgu marusionistina osaleda Palestiina ülesehitamises, on Moše III. Sellest viimsest sõjaeelsest sõbrast tahan lähemal rääkida. Ta elulugu on kõigiti õpetlik, ja kuulub siia, kuna Miša sai sõja eel, pimedas sovetliku ajastu koidul ENSVs Pajensoni väimeheks.

Pajensoni perekonna sõbranna pr. Jürgenson võttis haige oma korterisse hoole alla, kus ta suri rahus oktoobris, kindlasti viimse tartu juudina.. . Ta maeti Tartu kalmistul soliidse hauasamba all Jürgensonide kõrvale.

Peale sõda tuli Pajensoni pere tagasi Tartusse. Nad kõrvaldasid hauakivi, sest perekonna nime kõrval oli r i s t. Jakobi ema oli Tartus kaua teadvusetu haige, tema eest hoolitses truu teenija. Jakob ning ta vend Riiast tuli ema matusele, teda maeti juudi kalmistule. Oleks ju võimalik mätta ema kõrvale ka poja. Aga vaevalt teadis pr.Jürgenson haua asukohta, päälegi oleks ohtlik olnud saksa okupatsiooni ajal mätta kedagi juudi kalmistule. Oletan, et enne surma Jakob ristiti, filosoofiliselt Spinoza, ka Hegeli ja osalt Mendelssohni mõjul oli ta minu arvates selleks valmis, sest usujuutlusest oli Jakobil vähe (või ehk liiga palju) aimu ja kuuluvuse tunnet, ta vist kunagi ei käinud sünagoogis. Aga tema lesk (keda ma nimetasin sugulaslikult „muminke”, st. jidišis tädikene, mis ei meeldinud ta väimehele, Jooli abikaasale berliinlasele, spordiarstile Fritz Markusele, kes antifasistina ja eksklikult nõukogude korra pooldajana, sõdis Punaarmee ja oli juudi kultuuris võhik) vanaproua Pajenson, kes elas üle 100 aasta, ning tema tütreid, ehk ka väimehed (ajutiselt kommunistid) otsustsid paraku teisiti... Hauale jäeti vaid alusmüür ja väiksel marmortahvilil perekonna nimi. Haud asub Masingu oma vastas, kabeli läheduses. Pr. Jürgenson lootis kindlasti, et Pajensonid leiaksid üles haua nii silmatorkaval kohal ning hoiaksid seda korras.

Pajensoni elulugu on kombelooliselt õpetlik. Juutide kogukonnad Tartus ja Tallinnas kodumaa ajaloost ei hooli, ometi kalmistud hoitakse korras. Minevikus elanud ja surnud, või enamasti tapetud inimesist pole juttu isegi mitte Tallinna kogukonna kuukirjas „Hashahar” (mis tähendab heebreakeeles „Koit”, kuigi „Hämarik” oleks sisuliselt vist sobivam nimetus), ilmub vene keeles ja stiilis, ameeriklaste sihtasutise [mis NSVL propagandas, ajakirjanduses sõimati kui imperialistlikku salaluure juhtivat keskust] lühinimega „Joint” kulul ning moodsa lisraeli riiklikus vaimus. Nende emissarid levitavad agaralt Eestis ja mujal, siinkohal võõrast vagadust ning kaunis pealiskaudset, teips mitte ajakohaseid, lisraeli riigiieelse ilmaliku sionismi aegunud sugemeid läbisegi noorsoo fundamentalistliku kasvatusesega.

Pajenson oli edumeelsem, ta nägi veel jidiši keelele tulevikku ka Palestiinas, kuid olevikku ka tema sünnimaal Lätis, isegi kodumaal Eestis. Nüüd siin jidiši keelt ei kuule. Alles hiljuti, 2007. aastal, hakkas Eesti kodanik, hra Mark Rõbak lisraelist, [kes muide räägib meelsasti minuga eesti keelt] asutama Tallinnas juudi muuseumi. Eestile on igatpidi võõrad Venest pärit inimesed, keda välismaal „venelasteks” peetakse, aga kes ise ennast juutideks peavad, ilma et nad juudi (samuti eesti) keelt või kultuuri tunneksid. Selle pärast minu arvates mitte midagi süstemaatilist siinamaani ei sünni. Jääb soovida, et see vastloodud muuseum, mida eraviisiliselt üritas 30-ndail aastail

Noson Gens Tartus luua, kujuneks ometi kohaliku kultuuri koldeks kõigile juudi ajaloo huvilistele.

Pajensonidel, ka minul on Tartu kalmistul leinamiseks kindel paik. Sinna Uku ja Eha Masingute hauale palun raputada kord lillede väetiseks minu põletatud põrmu tuhk. Juutide kohta, kes jäid Eestisse saksa okupatsiooni alla, õigemini nende sugulastel, pole väärikat hauda leinamiseks. Nad tapeti tankitõrjekraavis sügisel 1941, sealsamas kaeti arvatavasti ihualasti laibad mullaga. [Mõrvatute hulgas oli prof.Gulkowitschi perekond, mõned tema truud õpilased, ka tšehhi keele lektor dr.Silberstein]. Varsti kaovad ka nende eakaaslased ja sugulased, kes neid võiksid ehk veel mäletada.

Juudi raamatutest.

Säilunud on juudi ühingute raamatukogud, mis olid konfiskeeritud simesel sovetlikul aastal 1940, samuti küüditatud juutide erakogud (mis olid Pajensoni kaudu ostetud). Need sattusid Ülikooli raamatukokku, nagu ka nood raamatud, mis konfiskeeriti 1942 sakslaste poolt [nt Guikowitschi käsikirjad ja raamatukogu]. See omaniketa jäänud vara, mis kuulus mõrvatud eraisikutele, asub nüüd TÜ raamatukogus.

Siinkohal on mainimisväärt seegi, et Siberisse küüditatud tallinlase Halbreichi jidiškeelne rikkalik kollektsioon ning Julius Gensi kallid kunstiteosed sattusid samuti Tartu ülikooli raamatukogusse, kus see kultuurivarandus oli omakorda 1942 aastal konfiskeeritud saksa „Stab Rosenbergi" poolt. See natside asutis, mis kandis kurikuulsa Tallinna baltisakslase nime, kes sai Saksas NSDAP juhtivaks ideoloogiks] võttis kõik oma valdusse. Kõigepealt rosenberglased kõrvaldasid Ülikooli raamatukogust dr.Josef Goebbelsi Göttingenis trükitud väitekirja saksa kirjanduslikust romantismist. See teos ei sobinud enam Hitleri asetäitja mainega kokku.

Stab Rosenberg vajas röövitud lugemisvara kataloogi. Selleks võeti tööle Uku Masing, kes oskas heebrea, arami, araabia, pärsia, etioopia ning mõningaid kaukaasia keeli, samuti Paul Ariste, kes natsidele nõuetavat j i d i š i keelt oskas lugeda. Mõlemad sortisid neid raamatuid, mis olid määratud hävitamisele, või viimiseks kunagi hiljem Saksamaale.

Sealt võtsid nad mõndagi omale. [Ariste andis Masingule kui harulduse Tartus Selmanovitši trükikojas ilmunud „Akadeemilise juudi ajaloo- ja kirjanduse seltsi" tudengite juudi lauluraamatu, sest tal oli varem juba eksemplar olemas], seda märkis Ariste pliiaitsiga kaanel julgelt jidiši keeles. See eksemplar on nüüd minu käes, olen selle kohta välismaal loengu pidanud.]

Uku Masing hoidis alal kunsti harrastaja Julius Gensi illustreeritud juudi maalijate albumid. Peale sõda, Masing teatas sellest omanikule, kes tänades on nad viinud Tallinna.

Kataloogimine staap Rosenbergi jaoks jäi pooleli, raamatud aga jäid ülikooli raamatugule. Direktor tahtis saada korralikku nimekirja. Tartu juut, kes kunagi õppis juudi algkoolis [Movša Michelson] palgati inventuuri tegemiseks, aga temal polnud selleks piisavat haridust.

Hiljuti Düsseldorfis Heine Ülikoolis, kus tegeldakse jidišiga, kutsusin üles aastasel konverentsil üliõpilasi tulema appi koostama Tartu Ülikooli raamatukogule kataloogi jidiškeelseist raamatutest, mida saksa üliõpilased vaevalt saavad mujal näha. Paraku

soovijaid ei leidunud, sest jidiši õpetoolide juhatajad asja tähtsust ei mõistnud. Eestis pole enam kedagi, kes piisavalt jidiši keelt oskaks. Küll on aga mitu kogukonda (Tallinnas kaks), kel oleks õigust nõuda Ülikooli raamatukogust tagasi konfiskeeritud kirjandust. Selle vastu pole vist huvi, kuna enamus olevat ju "venelased", kes jidiši või heebrea keelt ei loe.

Siin on ehk kohane epiloogis teatada järgmist: H a l b r e i c h, endine tööstur Tallinnas, tuli peale sõda ja sundasumisest Siberis vabana ENSVesse tagasi, ja soovis oma raamatukogu saada. Tal oli vägev soosija Idel Jakobsoni näol {hiljem ohtliku julgeoleku päalik, kes EVs istus vanglas põrandaaluse kommunistliku tegevuse eest}. Kapitalist Halbreich toitis kommunist Jakobsoni vaeseid sugulasi. Halbreich koos naisega küüditati Siberisse, aga said kergelt läbi. Seal ta teenis raha kellassepana, valmistades eraviisiliselt müügile kivikesi välgumihkli jaoks, millest oli puudus. Tulnud Tallinna ta jätkas tegevust kellassepana Viru tänaval ja sai viisakat pool korterit elamiseks naisega.

Halbreich oli kirglik jidiši kirjanduse harrastaja, ta ostis (Pajensoni kaudu) võimalikult kõik, mis 20.-30. aastail on ilmunud jidiškeelses ilukirjanduses. Nüüd pöördus ta TRÜ rektori poole palvega anda talle tagasi konfiskeeritud, hooletuks jäänud eraraamatukogu. Anti rektorile vihje „kõrgemalt poolt“, ning omanik sai loa sisuliselt lubatud raamatute saamiseks, mis aga kuulusid täielikult „erifondi“ („spetsfondi“, s.o. keelatud raamatute jaoskonda.)

Neid osakondi oli igas suuremas asutuses, sinna määrati Julgeoleku" ja partei ustavaid seltsimehi, kes tegelikult ei allunud asutise direktorile. Halbreich volitas mind võtma temale tagastavaid raamatuid. Eriosakonna juhatajaks, nagu selgus, oli seltsimees Sõštšikov, {väga sobiva nimega, ta rääkis naljaks, et tahab eestindada see vene nimi „Nuhisteks"}, Ja tõepoolest: sovetlikul 1940 aastal oli ta nähtavasti Tartu Julgeoleku teenistuses, vist tõlgina, sest elanikke hästi tundis. {Olen kord 1938 aastal ta perekonna külalisena viisakalt temaga tuttavaks saanud, ema kaudu, kes on olnud „läti laskurite“ punase meelsusega lätikeelne kirjanik. Ta pakkus mulle (Pajensoni soovitusel) oma romaani käsikirja lugemiseks, vestlesime läti keeles}. Sõštšikov oli 1940 aastal valitud Petseri saadikuks EV volikokku, mis muutus ENSV Ülemnõukoguks. Mõistagi ta vanemad evakueeriti Venemaale. Sõja ajal ta sai deputaadi palka ja soodustusi. Ta oli vist loomuldasa laisk ja mugav venelane, irvihammas ja küünik, mis ei sobinud „vastutavale tegelasele“. Sõja ajal ta kannuseid ei teeninud. Julgeoleku teenistusest tagalas teda varakult vallandati, kehtis aga „ustava sovetliku inimesena“, kes peale sõda Tartus enamasti istus piibuga kohvikus, mängides malet muuseas hr. Labinag'iga.

[Pahupidi lugedes oli ta õige nimi (venepäraselt) „Ganibal“, tolle etiooplasest, *arap`*ist poisi nime järgi, kelle Peeter Suur kuskilt hankis ja kasvas sõjameheks. Luuletaja Puškin oli samuti sellest võsust pärit. Hanibalidel oli suur pärusmõis Pihkva kandis. Revolutsioonimõllus ohvitserina Hanibal põgenes Tartu, kus ta jäi päritud varandusest ilma. Oli väga vaene, mispärast tal ei sobinud kanda kuulsa auväärt nime, ta võttis omale nimeks „Labinag“, mis aga saladusse ei jäänud].

Pöördusin siis eriosakonna ülema Sõštšikovi poole Halbreichi nimel raamatute asjus. Ülemus palus mind anda talle selgitust iga raamatu kohta, millel oli juba Ülikooli raamatukogu „ex libris“. Ma püüdsin muidugi ilukirjandust kõigiti "neutraliseerida", päästa, aga kuskil oli ka juudi keelatud kirjanduse sovetlik "indeks":

Revolutsioonieelsete sionistide tegelaste nimed olid ammu ajast keelu all, samuti

hukatud trotskistide nimed. Jidiškeelne piibli traditsiooniline, puhtkeeleliselt väga väärtuslik Jehojosi tõlget ei antud tagasi, sest olevat ju „usundlik“ teos. Piibel oli rahvale kahjulik, ka siis ohtlik, kui keelt ei oska.

Nägin "eriosakonnas", kuidas kirvega pukil raiuti Ülikooli toimetused makulatuuriks, et saata Röpina paberivabrikusse. {Timukana tegutses kunagine eesti rahvaluule koguja hr.Voolaine, kellele see tegevus kindlasti ei meeldinud. Tema sokutas minu kätte Andersoni ja Gulkowitschi lahtilõikamata eksemplare, sest tundis mind folkloristina. Äri eriosakonnas tollal ei tehtud}

Lõpuks sain kätte minu allkirja vastu raamatuid juhiseiga „ainult omanikule lugemiseks“, viisin need Tallinna. Tänuks vaeva eest sain kümme kopeet Scholom Aschi kogutud teoseist kingiks. {Tahaksin annetada neid raamatuid Tartu ülikoolile tagasi, nagu alustasin seda tegema minu isikliku raamatukoguga. Pärijaid või sugulasi mul pole, kuna mu endistel doktorantidel ning aspirantidel on muud huvid, neil puudub ka keelteoskus.}

Kui Halbreich suri, jäi abikaasa leseks, ta sai erandliku loa emigreerida poja juurde, kes õppis või juba teenis Inglismaal ülikoolis. Proua Halbreich lahkus ENSVst legaalselt, võttes raamatuid osalt kaasa. Kuhu nad jäävad, ma ei aima.

Jidiši keelel tulevikku pole. Eestis on Ülikooli raamatukogus üsna haruldane valik juudi ilukirjandust, aga asjatundjaid või huvilisi ei ole.

Küll oli Leningradist Veršiki nimeline naisterahvas, kes oli astunud TRÜsse eesti keelt õppima, mis oli alati muulaste keskel erakordne juhus. TRÜs olid muulastele avatud venekeelsed osakonnad, leidus soovijaid õppida Tartu ülikoolis (ilma altkäemaksmata! vahest vaid kerge konkurssiga). Neile eesti keele õppimine polnud sunduslik. Uues Eesti Vabariigis pr. Veršikil tekkis himu teha doktoriväitekiri, kuid mitte õpitud erialal, eesti keeleteaduses, ka mitte üldises lingvistikas, vaid hoopis jidiši keele kohta, mida ta Ülikoolis ei õppinud, aga võib olla rääkis ehk tema vanaema Venemaal.

(.....).

Eestimaal asusid elama 18.saj. paiku üksikud juudid Venest (mitte Kuramaalt või üldse Baltimailt). Neil peale väga pika ajateenistuse tsaari sõjaväes [mille vältel ka eestlased on harilikult oma emakeelt unustanud] oli erandlikult lubatud elada, muidu juutidele keelatud Eestimaa kubermangus. Nad tavaliselt võtsid naise lähedast Jakobstadi (Jekabpils-Krustspils) maakonnast. Hiljem tulid Tartu juurde juudid Liivimaalt ning Latgalest, s.o. Lätist, ka Leedust, või Valgevenest. Nende asukate teine või kolmas põlvkond Eestis rääkis kodus enamasti segast jidisit. Versig võis kuulda seda keelt eesti juutidelt, kes lastena seda mõistsid aga vaevalt kasutasid sõja ajal NSVLis, pöördunud evakuatsioonist Eestisse.

Kohtumisel Versiga, kelle emakeel Leningradis polnud jidis, olid tema suulised respondendid vähemalt 50-60 aastat vanad. Niisiis oli Versigi poolt kuulutatud uurimise objekt nähtavasti teadlikult täitsa fiktiivne, alusetu.

(.....)

P.S. TÕus kukutati läbi doktori väitekirja „Puškini ja E.T.A. Hofmanni suhetest“, kui Walter Anderson ex vulgo võttis sõna ja tõendas, et doktorand ei lugenud Hoffmanni

teost saksa originaalis, vaid tundis ainult vene tõlkes. Juba sellest piisas auväärt aulas, et komisjoni votum oleks negatiivne. Nüüd on kompetentsi simuleerimine, isegi Tartus võimalik. O, tempora, o mores!

Kui 1938. aastal käisin Poolas, Wilno JIWO instituudis, selle ainulaadse asutuse kuulus direktor dr. Max Weinreich soovis, et niipea kui lõpetan õpinguid Walter Andersoni juures, tulen tema instituuti folklooriosakonda juhendama, kuna selle instituudi toimetises on varem ilmunud mu õpetaja uurimus jidiši keeles ühest rahvalaulust "mobilisatsiooni" kohta, kus ta näitas, kuidas rahvalaulu peab uurima.. Paremat soovitud minule ei võinud olla.

Seoses selle ettepanekuga hakkasin lektor Jerzy Kaplinski juures aktiivselt poola keelt õppima, sest ligi 3 miljonit juuti elasid veel Poolas; mõtlesid, rääkisid ja löid kirjandust jidiši keeles, milles oli tunda poola keele mõju.

{See lektorikursus osutus minule suureks kasuks sõja ajal, kui mind muude saatuskaaslastega viidi Tallinna patarei vanglast, Stutthofi koonduslaagrisse poolakate sekka..}

Hiljuti 2007 aastal külastasin JIWO instituuti New Yorkis, kuhu õnnestus Weinreichil hulk materjale Vilniusest päästa hävingust. Paraku õigesti dokumenteeritud folkloorarhiivi, isegi seal, kahjuks veel ei ole. „Wissenschaftskolleg zu Berlin“ liikmena koostas juudi rahvakultuuri analüütilise dokumentatsiooni meetoodika, lootes, et Strasbourg'is rajatakse plaanitud Euroopa jidiši materjalide keskus, mis nüüd oleks Euroopa Ühingus teostatav edukamalt Baltimaadel, kus Eestilt võinuks Tartu ülikooli kaudu tulla väga oluline panus.